

SÖZLÜ KÜLTÜR*

Yazan: Jack GOODY*

Yazısız bir kültür. Yazılı ve sözlü kültür arasında yapılagelen standart karşılaştırmaların çoğunda kusurlar vardır, çünkü yazının işlevi yanlış aktarılmıştır. Yazı, sözlü iletişimin yerine geçemez; yalnızca, iletişim kurmanın başka bir yoludur. Sadece bazı durumlarda, yazı, sözlü iletişimin yerine geçer, fakat, bu sırada da yeni yollar geliştirir. Yeni elektronik medya için de aynısı geçerlidir; yalnızca belirli durumlarda yazılı ve sözlü kültürün yerine geçebilir ve tıpkı, yazının, insan iletişiminin ana aracı olan dilin sözlü kullanımına bağlı olması gibi, elektronik medya da her zaman bunlara bağlıdır.

Sözlü, Yazılı ve Karışık Kültür İncelemelerindeki Meseleler

Yazılı ve yazısız toplumları (ya da kültürleri) birbirinden ayırmak ve yazıya sahip olan toplumların yazılı ve sözlü geleneklerinin ayırımını yapmak oldukça önemli bir meseledir. Yazı sahibi toplumlardaki sözlü iletişim yazısız olmayan toplumlardaki sözlü iletişim ile aynı değildir. İkincisinde, sözlü gelenek, kültürel aktarımın bütün yükünü taşımak zorundadır. Okur-yazar toplumlarda ise, sözlü gelenek, kalıplaşmış fiil biçimlerinden oluşan yazınsal eylem bütünlüğünün bir parçası durumdadır. Milman Parry ve Albert Lord tarafından 1930'ların Yugoslavya'sında Novi Pazar'dan derlenen kafe şarkıları ve Grimm Kardeşler tarafından 19. yüzyılda Almanya'da derlenen Avrupa kıyılarının "peri" hikâyeleri popüler kültürün

bir parçasını oluşturmaktaydı ve bu kültür, şehir kaynaklı yüksek kültürün okur-yazarlık temelli tezahürleri ile bağlantılı olan basılmış öyküler ve diğer eserler ile beslenmekteydi. Ve, popüler kültürün bu sözlü tarafının -okuryazar olmayan toplumların sözlü ürünleri ile şeklen bağlı olsa da- hem içeriği hem de işlevi kesinlikle ciddi değişikliklere uğramıştır. Toplumun bakış açısına göre, günümüzde sözlü kültürün işlevi, hayatın değişik noktalarındaki çeşitli sosyal gruplar tarafından farklı değerler atfedilse de, yazılı olana göre ikinci plandadır. Örneğin, okur-yazar kültürlerdeki dinî uygulamalar, çoğunlukla kutsal kitaplara dayanırlar ve okur-yazar din adamları aracılığı ile yayılırlar, öyleyse, sözlü kültürde aktarılan şey, "dinî" olandan ziyade "büyülü" olandır; "öz"den ziyade "dışta kalan"dır. Diğer bir deyişle, sözlü geleneğin içeriği, toplumun görüş ve yaşayış biçimlerinden farklı olma, aykırılaştırılma eğilimindedir.

Sözlü ve yazılı kültür arasında yaptığımız ayırma ve yazısız olan toplumdaki sözlü ve yazılı gelenekler arasında yaptığımız ayırma ek olarak, kişiler arasında, okur-yazar olan, okur-yazar olmayan ve okur-yazar cahil arasındaki ayırma da yapmak zorundayız. Bazı okur-yazar toplumlarda sadece konuşarak iletişim kuran kişiler vardır. Bu alt kültürler ve sözlü kültürler arasındaki karşılaştırmalar büyük bir dikkatle yapılmalıdır. Okuma-yazması olmayan bir cahil (nonliterate) ile okuma-yazması

* Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments, Ed. Richard Bauman, New York, Oxford: Oxford University Press, 1992: 12-21.

olan bir cahil (illeterate), birçok ortak özellikleri olmasına rağmen, aynı kişiler değildir.

Sözlü gelenek, oldukça müphem bir kavramdır. Okur-yazar olmayan bir toplumda sözlü gelenek, kuşaktan kuşağa söz aracılığıyla aktarılan her şeyi – başka bir deyişle kültürün tamamını - kapsar. Okur-yazar toplumlarda, hem yazılı hem de sözlü gelenekler parçalı olmak zorundadır. Üstelik, halk hikâyeleri gibi sözlü kültür öğeleri kaçınılmaz bir şekilde yazıya geçirilirken, Indian Vedas örneğinde olduğu gibi, yazılı geleneğin öğeleri genellikle sözlü olarak aktarılırlar. Bir şiirin okulda sözlü olarak öğreniliyor olması onu sözlü üretimin bir parçası yapmaz. Düzenleme noktasından bakıldığında, yazılı eserlerin bile, yazılmadan önce zihinde -sözlü olarak- bölüm bölüm oluşturulduğu görülmektedir. Yani, arayüz büyük önem taşımaya devam etmektedir. Örneğin, İncil hikâyeleri, yazılı gelenekten yoksun olan, fakat, bu geleneğe sahip olanlarla irtibatlı olan toplumlarda veya gruplarda, ebeveyn ve çocuk arasındaki sözlü iletişimin bir parçasıdır.

“Gelenek” kelimesi -geniş anlamıyla nesiller arası iletişimde, doğrudan olduğu kadar dolaylı olarak da- tek bir nesilde de olsa sözde bir sürekliliğe işaret eder. Daha sınırlı anlamıyla ise “gelenek”, edebî geleneği ya da edebî geleneğin, halk hikâyesi, efsane, türkü, bilmece ve atasözü gibi sözlü taraflarını kapsayan bir kavramdır. Bu sözlü taraflar, bazen, yazılı olan anlamında kullanılan “literate” kelimesi ile karışmamaları için, kalıplaşmış sözlü biçimler olarak da adlandırılırlar. Toplumların sözlü sanat biçimlerinde, yazılı olanlar ve olmayanlar arasında kesin çizgiler çizmek mümkün değildir, fakat, roman gibi (ya da bir senfonideki müzik gibi) belirli türler, kesinlikle yazılı sanatın ürünüdür.

Farklılık gösteren sadece türler değildir, fakat, bunların bazıları yazılı veya sözlü olmalarına bağlı olarak özelliklerini değiştirirler. Yazılı bir çalışma zorunlu olarak bir metne sahiptir, fakat, sözlü bir kompozisyon, herhangi bir zamanda farklı kişiler tarafından değiştirilebilir. Edebiyat eleştirisinde sıklıkla bahsedilen birlik kavramı sözlü bir ürünü incelerken oldukça yetersizdir. Bir kişinin planlı bir durumda duyduğu bir şeyin, o anda basit bir insan zihninden çıkmış bir ürün olması ihtimali bir edebî çalışma olması ihtimalinden oldukça düşüktür. Tuvallerin altındaki şahsi imza, freskleri hazırlama aşamasında duvarlara sayısız eller yeniden ve yeniden dokunduklarında oradan yok olur.

Burada, Romantizmin etkisiyle, toplu bir üretim bütünlüğü olan türküler ile şahsi bir üretim olan lirik şiiri karşılaştırma hatasına düşen 19. yüzyıl araştırmacılarının hatasına düşme tehlikesi vardır. Tıpkı bu ikiliğin uygulandığı diğer yerlerde olduğu gibi, yapılan karşılaştırma hatalıdır. Burada ise, bütünü oluşturma, temsil ve nakletme birbirine karıştırılmaktadır. Sözlü toplumlarda, kuzey Gana’daki Bagre of the LoDagaa örneğinde olduğu gibi, uzun bir şiirin temsili çalışmayı yeniden şekillendirir ve gelecekteki uyarlamalar için yeni bir model oluşmasını sağlar. Yaratma eylemi bağlamında, bütünü oluşturma süreci, ilişki ya da örnek yokluğunda yeniden inşa etmesi imkânsız bir süreçtir. Fakat, kural olarak, farklı kişiler tarafından yapılan uyarlamalardan çok daha fazla birbirine benzeyen temsilleri bir kişinin nasıl yarattığını görmek mümkündür. Kişiler katkılarda bulunurlar, bazıları diğerlerinden daha yaratıcıdır, fakat, sözlü aktarımın zaman karşısındaki doğal yapısı yüzünden, bu kişilerin imza-

ları nadir olarak uzun süre yaşamaya devam eder.

Bu yanlış mantık yürütmenin daha ileri safhası çeşitliliğin farkındadır fakat, bu çeşitliliği, ideal veya temeli oluşturan bir versiyon olarak görür. Örneğin, yapısalcı yaklaşımlardan etkilenmiş olarak, Robert Kellog der ki, yazılı edebiyat, yazarın ve okurun zihinleri arasındaki iletişimi kurarken, sanatsal sözlü eylemin arkasında sabit olan şey “sanatçı ve seyirci tarafından birbirlerinden farklı olarak paylaşılan geleneğin bir tarafı, ideal bir performansı”dır. Robert Kellog, buna örnek olarak, Zaire'nin sözlü ürünlerinden biri olan Mwindo Epic'ten bahseder. Bu sözlü ürün, icra edilmemiş olarak varlığını sürdüren, oldukça uzun ve detaylı bir idealdir. Bu ve bunun gibi bakış açıları, derin yapı düşüncesinin yanlış uygulamalarını simgeler ve sözlü edebiyatı ortak bir çalışma olan halk edebiyatının ruhundan doğmuş kabul edenlerle aynı zorlukları paylaşır. Sözlü temsil açısından ele alındığında, sözlü toplumlarda bireylerin daha farklı rollerine sahip olduğu oldukça açık olmasına rağmen, bu farklılıkları tanımlamak için incelenmesi mümkün olmayan süreçlerden ve yöntemlerden oluşan fikirler ortaya koymamalıyız.

Sözlü Kültürün Özellikleri

Yazısı olan bir toplumdaki sözlü gelenekten ya da sözlü bir alt kültürden ayrı olarak, sözlü bir kültürün özellikleri nelerdir? Öncelikle, iletişim bakımından ele alındığında, bütün etkileşim yüz yüze temasın olduğu durumlarda etkin olarak yer alır (bakınız Etkileşim, Yüz Yüze). Eğitimli toplumlarda, öğretmenin de, en azından çocuklar için bile olsa, bilginin aktarıcısı olarak yegâne bir rolü olduğu açıktır. Fakat, öğretmenin arkasındaki “otorite”, sonuçta kitaplarda yatmaktadır ve zeki, meraklı öğrenciler nihayetinde,

de, kütüphaneyi doğrudan kullanmayı öğrenirler. Daha sonra öğretmen, açıklamaları, yorumları ve sayfalarda birikmiş olan bilgilere yaptığı ilaveleri ile değer kazanır. Sözlü kültürlerde ise, her şey büyüklerin zihinlerinde depolanmıştır, bu nedenle, en uzun görülen ve en uzun yaşayan kişi bilginin ana kaynağı olarak yaşamaya devam eder. Sadece bu nedenden dolayı bile, yaşlılara saygı göstermek zorunludur. Onlar, geçmiş hakkındaki bilgilerin, yani, toplumun gelenekleri ve kültürü hakkındaki bilgilerin yerine konmaz depolarıdır. Sınırlı koşullarda yazıya sahip olan toplumlar için de bu durum geçerlidir.

İkinci olarak, neredeyse bilginin tek deposunun insan hafızası olduğu gerçeği şu anlama gelir ki, bu bilgiler her zaman hatırlanıp unutulmaya müsaittirler. Tabii ki, özel bilgileri korumak için geliştirilmiş yöntemler vardır. Fakat, bilinçli olarak yönlendirilmezse, hafıza, uymayanları ayıklayama eğilimi ile başka ilgilere yönelir. Sözlü depolamanın ve aktarımın bu özelliği, bu kültürlerin göreceli olarak homojen olan özelliğine katkıda bulunur. Bu kültürlerde, hafıza, birbirleri ile bütünleşen deneyimlerle çalışmaya devam ederken, rahatsızlık veren, diğerleri ile uyumsuz olanlarını ise unutma eğilimindedir.

Sonuç olarak, çoğu kişisel özellikler ya da kişisel çelişkiler, ya kültürün dışında kalma ya da zaten hep oradalar gibi kültürün içine dahil olma eğilimindedirler. Örneğin, yenilikler, dini uygulamaların, kısmen karmaşık yaratıcılıkları yüzünden kısmen de sağlık ve hastalık, yaşam ve ölüm üzerine getirdikleri pratik çözümlerin yetersizliği yüzünden, değişmez bir parçasıdır. Başarısız olan Tanrı yeni bir yaratılış ya da dışarıdan getirilen başka bir şeyle yer değiştirilir. Bu yaratılışların bazıları

denenir, bazıları reddedilir, bir kısmı da sabitleşmiş bir gelenek ortaya koyarak yaşamaya devam eder.

Katılımcılara göre kültür, tıpkı Bagre'nin versiyonlarının çoğunluk tarafından aynı kabul edilmesi gibi, hep aynı olarak algılanır. Bu tip yargıları bir temsilin, bir ritüelin gizli bir sürekliliğinden ya da bütününden kopmuş bir idealin izleri olarak yorumlamanın temelleri derin bir yapıdan gelir ve uygulamada ve teoride çok az kanıtları vardır. Çeşitlilikler oluşur ve bazıları çok belirgin değişimlere yol açarlar. Eğer böyle olmasaydı, örneğin Papua Yeni Gine gibi göreceli olarak küçük olan bölgelerdeki sözlü kültürün sıra dışı çeşitliliğinden kim nasıl sorumlu tutulabilirdi ki? Bazı değişiklikler kasten bazıları da istemeden göz ardı edilirler ve sözel benzerliğin belirlenmesi genellikle zordur. LoDagaa'nın uzun Bagre ezberi yazıya geçirildiğinden beri, bu toplumun okur-yazar üyeleri, yazılı versiyonun mevcut versiyondan farklı olduğunu görebilmektedirler. Bu ilk yazılı versiyon, onu ezberleyen ve Ortodoks(merkezi) bir versiyon düşüncesini uygulayan ataları tarafından oluşturulmuştu. Fakat, eşit bir biçimde katılmak mümkündür ki, sözlü bir kültürde "asıl" versiyon, birilerinin çağdaşları tarafından üretilmiş olandır -en eski değildir fakat en yenidir- çünkü, ancak bu şekilde geçmişte kalan ilgilere ziyade mevcut olanları yansıtılacaktır.

Aynı şekilde, değişim, sözlü hafızanın doğası ve sözlü aktarımın tarzı tarafından bir lokmada yutulma eğilimindedir ve tabii ki şüphe ve çelişkiler de. Sözlü kültürün üyeleri zaman zaman kendi Tanrıları, ritüelleri ve dayanakları hakkında şüpheye düşerler. Fakat, ne zaman ki bunlar yazıya geçirilirler, işte o zaman, kendi kendini inşa eden,

gerçek bir eleştiri geleneği ortaya çıkar. Şüphencilik kuşağı-inançsızlık-kısmen, alternatif versiyonları parça parça oturma, tahminlerin sonuçlarını düzenli bir şekilde kaydetme, uzmanların çelişkilerinden görüneni algılama sorunudur. Sözlü kültürlerde, geçmişteki hataların yer aldığı karatahta, inancın homojen görüntüsünü koruyabilmek ve kültürel değerlerin toplu bağlılığını sağlayabilmek için her nesilde yeniden temizlenme eğilimindedir

Eğitim, Sosyal İlişkiler ve Diğer Sosyal Kurumlar

Bizim eğitim dediğimiz şey, nesiller arasındaki aktarım sürecidir ve genç olana bilinçli olarak yapılan öğretim eylemine karşılık gelir. Okur-yazar toplumlarda bu süreç tamamen resmîdir ve genellikle birbirinden ayrı örgütlerde gerçekleşir: Okullar, kolejler ve üniversiteler. Sözlü kültürlerde, öğrenme kaçınılmaz olarak daha fazla bağlam odaklı bir süreçtir, belirli bir ortamdan ziyade "iş üstüneyken" gerçekleşir. Resmî okul sürecinde, yazılı muadilleri ile karşılaştırıldığında, eylemlerin ve düşüncelerin sözel sorumluluğu çok daha azdır; itimat yazılı olanadır ve her koşulda, daha soyut, daha genel ve daha eleştirel bir yaklaşıma olanak sağlar. Sözlü öğrenme çok daha fazla miktarda somut gösterimi ve katılımı gerektirir. Bu nedenle, sözlü öğrenme sürecinde, çocuğun dünyası yetişkinlerin dünyasından fazla ayrı değildir. Tartışmaların ve olayların cereyan ettiği sırada çocuklar da orada oturmaya veya oynamaya devam ederler, en azından bu eylemlerin genel havasını teneffüs ederler ve bazen de, eğer dikkatle dinlerlerse, bazılarının içeriğini de kavrarlar. Sözlü iletişim sese ve yüz yüze olan etkileşime bağlı olduğu için öğrenmenin büyük kısmı umumi olarak gerçekleşir. Okur-yazar kültürlerde bir

birey kitabını alıp yalnız başına çekip gidebilirken sözlü kültürlerde ikinci bir eşe anlatıcı ya da öğretici olarak ihtiyaç vardır. Bir bakıma bu nedenden dolayı, yalnız kalma ve kendi kendine iletişim kurma sözlü kültürlerde bazen şüpheyle karşılaşılır, muhtemelen, büyüklük ya da kâhinlik gibi kötü eylemlerin başlangıcı olarak algılanır. Yalnız başına yemek yemek gibi münferit yapılan eylemler olumsuz bir değer taşıyabilirler; bu anlayışa göre, kişinin mahremiyet hakkının ödüllendirilmesi söz konusu değildir, çünkü insan hayatının birbirini etkileyen doğası daha çok doğrudan herkese açık şekildedir.

Diğer bir deyişle, Emile Durkheim'in, daha basit toplumların mekanik birliği olarak gördüğü şey sadece işin paylaşılması meselesi değildir. Sosyal ilişkiler ve değerler, yüz yüze iletişim kurulan durumlarda daha da açıktan desteklenmek zorundadırlar; bir metin için, dışarıdan bir yardım kaynağı olabilecek bir müracaat yeri yoktur. Kelimelerin esas anlamları için de aynı durum geçerlidir. Anlamsal nitelikler etkileşim ile geçerli hâle gelir; geçmişteki anlamlar tarihsel etimoloji ile yeniden canlandırılıp kullanıma sokulamazlar; hafızada taşınmayan, yararlı olduğu üzere silinip yok edilir. Dilsel iletişimin sözlü yollara hapsedilmesi, yaygın olarak "ilkel mantık"ın özelliği olarak kabul edilen bazı vasıfların sorumlusudur. Daha fazla somutluk ve soyutlamanın göreceli olarak azlığı, etkileşim durumunun baskın içeriğine bağlanmalıdır. Çekingenlikler, genel kuralların ayrıntılarında yer alırlar ve genellikle, açık olmaktan ziyade örtük türler. Sosyologlar Max Weber ve Talcott Parsons tarafından geliştirilen terminolojide, bu tip toplumlar, evrensel olmaktan ziyade bağımsız olma eğilimindedirler.

Sosyal kurumlar sözlü kanala yönelik sınırlamalardan çok fazla etkilenirler. Dinler, günlük yaşam ile açıkça daha sıkı bir bağ içinde olmak için daha fazla yerel ilgi odağına sahip olmaya eğilimindedirler. Yasal işlemler, genel kurallar ve resmî prosedürler tarafından daha az yönetilirler. Genel kurallar kanun yapımında nadiren belirgin rol oynar çünkü son zamanların kararları kanunun uygulanmasının kendisini oluşturur. Hakim için değiştirilmesi gereken veya meclis için yasa tasarıları ile telafisi gereken, utanç kalıntısı olacak kadar işe yararlılık ömrünü aşmış yazılı formüller yoktur. Hafızanın doğal eğilimi, çoğunlukla, artık istenmez olanı unutulmaya gönderir. Siyasi arenada, sözlü iletişimle sınırlandırılmış olmak, açıkça, bürokratik devletin gelişmesini sınırlar. Devletlerin oluşumlarını engellemezken, merkez ve çevre arasındaki ilişki, haber halkalarından oluşan zayıf bir bağ olarak varlığını sürdürür. Hem iç iletişim hem de merkezî hesaplar, sözlü hafızaya onu kuvvetlendirici oyunlar ekleyerek çalışmaya devam eder, fakat, devletin ve ekonominin düzenlenmesi daha da karmaşık hale geldikçe, tablosal gösterimli konuşmaya doğru olan baskı da artar.

KAYNAKÇA

- Finnegan, Ruth. *Oral Literature in Africa*. Oxford, 1970.
- Finnegan, Ruth. *Literary and Orality*. Oxford, 1988.
- Goody, Jack. *The Myth of the Bagre*. Oxford, 1972.
- Goody, Jack ve S. W. D. K. Gandah, eds. *Une récitation du Bagré*. Paris, 1980.
- Kellogg, Robert. "Oral Literature". *New Literary History* 5 (1973): 55-66.
- Lord, Albert. *The Singer of Tales*. Cambridge: Mass, 1960, yeniden basım 1981.